

Tonija Andrić

POLOŽAJ OBRRTNIČKIH NAUČNIKA I POMOĆNE RADNE SNAGE U SPLITU SREDINOM 15. STOLJEĆA

Tonija Andrić
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Split

UDK 334.71(497.5Split)"14"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 26.2.2011.
Prihvaćeno: 18.5.2011.

Na temelju podataka sačuvanih u jednom notarskom svesku iz razdoblja 1443.-1449. g. u radu se prikazuje položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u kasnosrednjovjekovnom Splitu. Prema sačuvanim ugovorima o stupanju u naučničku službu, rad pokušava prikazati prava i obveze obrtničkih naučnika tijekom izučavanja zanata, dob i podrijetlo šegrta, trajanje službe i visinu naknade za ugovoreni posao te na koncu opisati i privatno-poslovni odnos majstora i šegrta. Rad ujedno analizira i uvjete službe pomoćne radne snage, odnosno kvalificiranih radnika koji još nisu stekli naslov obrtničkog majstora.

Ključne riječi: obrt, naučnik, pomoćnik, majstor, Split, srednji vijek

U srednjovjekovnim dalmatinskim komunama, kao uostalom i drugdje u Europi, nije postojala nikakva obrazovna institucija u kojoj bi se organizirano školovali obrtnički naučnici. Međutim, to ne znači da u srednjem vijeku nije postojao nikakav obrazovni sustav kojim su se mladi naučnici osposobljavali za posao samostalnih obrtničkih majstora. Naprotiv, kako svjedoči sačuvana arhivska građa, poglavito notarski spisi, obrtnički su naučnici zanate izučavali kod već uglednih majstora, boreći se kod njih, prateći njihov rad i usvajajući njihove vještine i iskustva u svakodnevnom poslu.¹ U Splitu je, uostalom, i statutarno pravo nalagalo da svaki obrtnički majstor mora poučavati barem jednog učenika,² a statutarim je reformacijama čak ustrojeno i posebno tijelo, sastavljeno od dvaju plemića, koji su očevima i srodnicima naređivali neka svoje dječake upućuju na izučavanje obrta.³ Dakle, brigu za odgoj

¹ Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka 14. stoljeća*, Zagreb 1979., str. 222.

² ... *quod quilibet artifex infra unum mensem deberet habere unum discipulum* ... Usp. *Statut grada Splita: splitsko srednjovjekovno pravo*, prir. Antun Cvitanović, Split 1998., str. 902.

³ ... *quod eligantur duos nobiles de anno in annum, qui habeant libertatem præcipiendi patribus puerorum et eorum attinentibus, ut eos ponant cum magistris artium* ... Usp. Isto, str. 912.

obrnitičkog podmlatka izravno su vodile komunalne vlasti. Kako su mladi naučnici učeći zanat ujedno obavljali i jednostavnije poslove u obrtnoj proizvodnji, ovakav je sustav izobrazbe podjednako odgovarao i naučnicima i obrtničkim majstorima.

Split je 1420. g., kao uostalom i druge komune na istočnoj obali Jadrana, priznao mletačko vrhovništvo⁴ te je postao sastavnim dijelom mletačkog *Stato da Mar*. Venecija je od tada uvelike oblikovala ekonomsku politiku dalmatinskih gradova i u mnogočemu je podređivala interesima Republike, no veće zanimanje za obrtničku proizvodnju nije pokazivala. Zapravo, može se reći da je zanimanje Venecije za pojedine gospodarske grane bilo razmjerno važnosti tih djelatnosti u cjelokupnom ekonomskom sustavu Republike, pa je veći interes *Serenissima* pokazivala jedino za profitabilnije djelatnosti poput, primjerice, brodogradnje ili bojenja tkanina.⁵ Razvoj ostalih obrta, koji u to doba nisu imali veće ekonomsko značenje, bio je prepušten lokalnoj upravi, tj. samim obrtnicima. Tako je i stupanje obrtničkih naučnika u službu kod majstora bilo prepušteno postojećim zakonskim normama i lokalnim običajima, a to je, pak, podrazumijevalo u prvom redu sklapanje ugovora o naukovanju pred javnim notarom.

U jednom je notarskom svesku, što ga je u razdoblju od studenoga 1443. do prosinca 1449. sastavio splitski javni bilježnik Dominik de Manfredis,⁶ ostalo sačuvano 88 ugovora o uzimanju obrtničkih naučnika i 4 ugovora o uzimanju obrtničkih pomoćnika. Pri tome su najbrojniji ugovori kojima naučnike uzimaju krznari (*pelliparii*) i postolari (*calçolari*) (po 19), a zatim drvodjelci (*marangoni, carpentarii*) (10). Po brojnosti slijede ugovori kojima šegrte uzimaju brijači (*barberes*) i klesari (*lapicide*) (po 6), a zatim zlatari (*aurifices*), kožari (*cerdone*), kovači (*fabri*) i krojači (*sartores*) (po 5). Uz njih, sačuvana su i četiri ugovora kojima naučnike uzimaju kalafati (*calafati*) te samo jedan ugovor o stupanju u službu kod majstora podstrigača sukna (*cimator*). Broj obrtnika spomenutih u sačuvanim ugovorima o naukovanju ujedno odražava i zastupljenost istih vrsta zanata među obrtničkom populacijom kasnosrednjovjekovnog Splita. Naime, u razdoblju 1443.-1449. g. upravo su krznari, postolari i drvodjelci najbrojniji od svih splitskih obrtnika, dok su podstrigači sukna, kalafati i krojači najmanje zastupljeni od svih vrsta obrta. Analizom podataka iz spomenutoga no-

⁴ *Ser Thomas Nicolae Strichiae arengando consuluit, quod in Christi nomine et Virginis gloriosae, ac beati Marci evangelistae, et totius curiae celestis civitas Spalati et dominium eiusdem detur ad manus magnifici viri domini Petri Lauredano, capitanei generalis Culfi, et totius exercitus in Dalmatia, nomine illustrissimi ducalis domnii Venetiarum ... Et posito partito ad busulas et pallotas captum fuit consilium dicti ser Thomae...* (Zlatna knjiga grada Splita, sv. 1, prir. Vedran Gligo, Marin Berket, Vladimir Rismondo i Ljerka Šimunković, Split 1996., str. 80).

⁵ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: ljudi, prostor, ideje*, Zagreb 1997., str. 158-159; Isti, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split 2007., str. 162-163.

⁶ Ovdje se zapravo radi samo o jednom dijelu notarskog sveska privatno-pravnih isprava koje se danas čuvaju u Državnom arhivu Zadar (dalje: DAZ), u fondu Stari splitski arhiv (dalje: SSA) pod signaturom k. 8-9, sv. 23, sveščić 1-16. Za ovo istraživanje korišteni su samo sveščići 3-16 jer su prva dva sveščića oštećena do te mjere da je veći dio teksta nemoguće rekonstruirati. Inače, ovaj je notarski svezak samo dio cjelokupnog registra što ga je notar Dominik de Manfredis sastavio tijekom svoje službe u Splitu. Posebno je dragocjena i njegova knjiga oporuka i inventara što je u arhivskom registru zavedena pod signaturom k. 6, sv. 21, sveščić 1-4.

tarskog sveska, možemo zaključiti da je u razdoblju 1443.-1449. g. u Splitu djelovalo najmanje 62 krznara, 44 postolara i 26 drvodjelaca te samo 6 podstrigača sukna i po 8 kalafata i krojača.⁷ Pri tome, naravno, valja imati na umu kako svi splitski obrtnici vjerojatno nisu ostali zabilježeni u arhivskoj građi jer zasigurno neki od njih u navedenom razdoblju nisu sklapali poslove pred javnim notarom. Također, u pro-matranom notarskom svesku nema ugovora o primanju obrtničkih naučnika u druge struke osim navedenih, no to nipošto ne znači da ih u kasnosrednjovjekovnom Splitu nije bilo. Naprotiv, u kontekstu sklapanja raznih poslova u analiziranom se svesku spominju i razne vrste drugih obrta, ali čini se da majstori poput oružara (*ballistares*), kotlara (*caldarares*) ili drvorezbara (*lignicide*) u razdoblju 1443.-1449. g. nisu uzimali obrtničke naučnike ili, pak, njihovi ugovori nisu do danas ostali sačuvani. Ipak, analizom dostupnih dokumenata pokušat ćemo opisati opći položaj splitskih šegrta i pomoćne radne snage sredinom 15. st., a metodom analogije pretpostavit ćemo da je položaj obrtničkih naučnika bio jednak i u onim obrtničkim strukama koje nisu ostale zabilježene u navedenom notarskom svesku. Također, ovdje treba napomenuti da se provedena analiza odnosi na kratak vremenski odsječak od samo nekoliko godina pa su dobiveni rezultati zapravo relativni, ali ujedno i indikativni. Naime, uzorak dokumenata koje smo ovdje ispitali dovoljan je da se predoči opći položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. st. iako bi se krajnji rezultati ponešto razlikovali da je analiziran veći uzorak dokumenata.

Obveze obrtničkih majstora i naučnika

Ugovori o uzimanju obrtničkih naučnika uvijek su se sastavljali tako da obje strane shvate svoja prava i obveze. Osim usvajanja znanja i vještina u pojedinom zanatu, naučnik se stupanjem u službu obvezivao i općenito na služenje svom majstoru (*ad seruiendum et famulandum*). Kako se nigdje ne navodi u čemu će točno šegrt služiti majstora, možemo samo pretpostaviti da je, osim posla u obrtničkoj radionici, naučnik morao obavljati i sve ostale poslove koje mu majstor povjeri, dakle i one u kući, a možda i one na agraru.⁸ Usporedbe radi, u korčulanskim se ugovorima

⁷ Točan broj obrtnika po strukama zapravo je nemoguće utvrditi, makar i u jednoj godini. Naime, najveći problem pri identifikaciji obrtnika čini nedosljedno bilježenje vlastitih imena jer notar neke majstore označava samo osobnim imenom (s mjestom porijekla ili bez njega), nekima nadodaje još i patronim, a nekima (i) prezime. Upravo zbog poteškoća s identifikacijom imena, navedeni podaci odnose se na minimalni broj majstora koji su 1443.-1449. sigurno djelovali unutar pojedine obrtničke struke. Upravo se zbog toga izneseni podaci ponešto i razlikuju od podataka koje je još 1982. objavio Tomislav Raukar. On je, naime, zabilježio sve obrtnike koji se u navedenom notarskom sveščiću pojavljuju u različitim prilikama, no pri tome se neki od njih zasigurno pojavljuju i više puta u različitim kontekstima. Usp. Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 164.

⁸ Kako svjedoče arhivski dokumenti, većina je splitskih obrtnika u srednjem vijeku, uz svakodnevne poslove u svojim radionicama i trgovinama, ujedno radila i na agraru, obrađujući ili vlastita zemljišta, ili ona zakupljena, što su bila u vlasništvu plemstva ili Crkve. Tako je, primjerice, splitski postolar Nikola Cvitanović obrađivao jedno crkveno zemljište uz rentu od 4 libre godišnje, podstrigač sukna Mihovil Karipčić plaćao je svom zakupodavcu *ser* Baptisti de Augubio 8 dukata godišnje kao naknada za obrađivanje njegovih nasada, dok su zlatari Juraj i Marko Fusti obrađivali vinograd hospitala

o šegrtovanju navodilo da će naučnik vjerno služiti majstora u svemu, posebice u poslovima vezanima za obrt,⁹ što nam daje pravo zaključiti da su naučnici obavljali i neke druge poslove. U jednom je, pak, šibenskom ugovoru o naukovanju navedena klauzula da šegrt nije obvezan "prati rublje i nositi vodu"¹⁰ pa možemo opravdano pretpostaviti da su naučnici svaki dan dobivali i takve zadatke. Dodatne obveze naučnika spominju se i u dubrovačkim ugovorima o stupanju u nauk,¹¹ no takvih klauzula nismo pronašli ni u splitskoj arhivskoj građi. Ipak, neizostavna sintagma splitskih ugovora *ad serviendum et famulandum* upućuje na zaključak da su i šegrti u Splitu obavljali dodatne poslove, što je, zapravo, bilo i logično, s obzirom na to da je šegrt tijekom naukovanja živio u majstorovoj kući.

Sklapajući ugovor o uzimanju obrtničkog šegrt, majstor se obvezivao da će uzdržavati naučnika i dobro se odnositi prema njemu (*promixit bene tractare et tenere dicto tempore*), poučavati ga svom zanatu (*artem suam instruere*), osiguravati mu stan, hranu, odjeću i obuču (*dare vitum, vestitum et calciamentum condecenter*)¹² te mu na kraju školovanja darovati i radni alat (*in fino vero temporis promixit sibi dare utensilia artis*).¹³ Navedene se klauzule o obvezama majstora i obrtničkih naučnika nalaze u svim splitskim ugovorima te su zasigurno predstavljale dio onodobne prakse pri

Sv. Duha uz godišnju rentu od 3 dukata (DAZ, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 36-36'; k. 12, sv. 27, sveš. 2, fol. 68'-69; k. 13, sv. 29, sv. 2, fol. 110'-111). Na ovaj su način srednjovjekovni zanatlije popunjavali skromni budžet od prodaje obrtničkih proizvoda.

⁹ ... *ad serviendum eidem in omnibus eius mandatis licitis et specialiter in arte* ... Usp. Serđo Dokoza, *Dinamika otočnog prostora. Društvena i gospodarska povijest Korčule u razvijenom srednjem vijeku*, Split 2009., str. 120.

¹⁰ Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb 1995., str. 261.

¹¹ Lučić, *Obrti i usluge*, str. 223.

¹² U nekim se dalmatinskim komunama, primjerice u Zadru, u ugovorima o naukovanju točno navode odjevni predmeti i obuča koju će naučnik nakon isteka službe dobiti. Vidi: Tomislav Raukar, *Zadar u 15. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977., str. 228. No, u ovdje analiziranim ugovorima, koje je sastavio bilježnik Dominik de Manfredis, odjeća se i obuča uvijek navode općenito (*vestitum et calciamentum*) iako kod drugih notara ima primjera i pojedinačnog navođenja odjernih predmeta. Primjerice, u jednom ugovoru, koji je u svibnju 1455. g. sastavio splitski javni bilježnik Georgius de Casellis iz Treviza, točno se navodi da će izvjesni Radiša Radoević nakon isteka svoje službe kod majstora kožara Ivana Rudice iz Splita, uz radni alat, dobiti i jedan par cipela, jedan podstavljeni ogrtač te tri košulje i troje hlače (DAZ, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 175').

¹³ U nekim su se ugovorima dalmatinskih komuna poimenice nabrajali i dijelovi alata koje će naučnik dobiti na kraju svoje službe. Tako iz dubrovačkih ugovora o naukovanju saznajemo da se radni alat kamenara (obrnika koji lomi kamen u kamenolomu i daje mu potrebnu formu) sastojao od dljetja, ravnala, viska, čekića i kutomjera, a da se, pak, alat zidara sastojao od čekića, žlice, ravnala, šestomjera i kutomjera. U Zadru je, pak, krojački naučnik na kraju školovanja dobivao škare, mjerilo, naprstak, iglu i posebno mjerilo s olovom, dok je kovački naučnik dobivao nakovanj, dva mjeha, malj i škare za lim. Usp. Dragan Roller, *Dubrovački zanati u 15. i 16. st.*, Zagreb 1951., str. 123, 126; Lučić, *Obrti i usluge*, 226-227. Međutim, u splitskim se ugovorima o šegrtovanju, koje je sastavljao notar Dominik de Manfredis, radni alat obrtnika nikad ne nabroja pojedinačno, već se uvijek označava zbirnom imenicom *utensilia artis*. Ipak, neki su notari brižljivo navodili i svaki komad alata ili obrtne sirovine koju je učenik na kraju školovanja trebao dobiti. Tako, primjerice, iz već spomenutog ugovora o šegrtovanju Radiše Radoevića saznajemo da se radni alat kožara sastojao od ravnala, šila i ravne ploče uz koje je učenik po isteku službe trebao dobiti još i nekoliko komada kože (DAZ, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 175').

uzimanju obrtničkih naučnika. Uostalom, slična su prava i obveze šegrta imali i u drugim srednjovjekovnim komunama, kako u dalmatinskim tako i u europskim.¹⁴ Ovdje je zanimljivo izdvojiti da su u Dubrovniku obrtnički naučnici u 15. st. na kraju školovanja osim radnog alata dobivali i potvrdu o završenu zanatu,¹⁵ no u arhivskoj građi splitske komune nismo pronašli takvih dokumenata.

Dakle, na kraju je školovanja obrtnički naučnik trebao biti osposobljen za samostalni rad, a činom darivanja radnog alata majstor mu je trebao osigurati osnovni uvjet za pokretanje vlastite obrtničke djelatnosti. Ipak, u stvarnosti je osamostaljivanje mladog obrtnika izgledalo bitno drugačije. Naime, za osnivanje vlastitog obrta nije bilo potrebno samo posjedovanje kvalifikacije i radnog alata, nego i određene količine kapitala za zakup radionice i kupnju obrtnih sirovina. Zbog toga dio naučnika nakon završetka službe nije u mogućnosti pokrenuti vlastiti posao, već se zapošljava kao pomoćna radna snaga kod drugih majstora, no o tome će više riječi biti nešto poslije.

Dob obrtničkih naučnika

Kako su naučnici počinjali izučavati zanat još kao dječaci, na nauk ih je obično predavao ili jedan od roditelja ili netko od rođaka i/ili drugih staratelja. Tako, primjerice, u studenome 1443. g. Katica, supruga pokojnog klesara Jakova, predaje na nauk svog četrnaestogodišnjeg sina Šimuna,¹⁶ a nekoliko dana poslije Antun Markov Milunić na obrtničku obuku daje trinaestogodišnjeg Ratka Radoslavlića.¹⁷ Iako notar nigdje ne navodi u kakvom su točno odnosu Antun i Ratko, iz njegove se formulacije jasno vidi da je Antun neka vrsta Ratkova skrbnika. No, neke su osobe pred notarima samostalno sklapale ugovore o šegrtovanju,¹⁸ a kako se u takvim slučajevima nikada ne navodi dob naučnika, možemo pretpostaviti da se radilo o punoljetnim osobama.¹⁹

¹⁴ Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 227; Dokoza, *Dinamika otočnog prostora*, str. 120.; Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 261; Lučić, *Obrti i usluge*, str. 226.; Steven A. Epstein, *An Economic and Social History of Later Medieval Europe (1000-1500)*, New York 2009., str. 116.

¹⁵ Roller, *Dubrovački zanati*, str. 75, 94.

¹⁶ *Catiça, vxor condam Iacobi lapicide dedit et locauit ... Simonem, ipsius Catiçe filium etatis annorum XIII uel circa ...* DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 101'.

¹⁷ *Antonius Marci Milunich dedit et locauit ac pacto astrinxit Rathcum Radoslaulich etatis annorum XIII uel circa ...* DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 105'.

¹⁸ Primjerice: *Iuray Radissich de Politio locauit se et pacto astrinxit magistro Petro calçolarario ...* DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 119.

¹⁹ Šibenski izvori, primjerice, punoljetne osobe uvijek označavaju izričajem *legitime etatis* ili *homo sui iuris* (Kolanović, *Šibenik*, str. 260). Iako takve izričaje pronalazimo i kod nekih splitskih notara (vidi npr. DAZ, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 25, fol. 179'), u ugovorima o naukovanju koje je sastavljao notar Dominik de Manfredis ne nalazimo takvih oznaka. Ipak, malo je vjerojatno da osobe koje su samostalno sklapale ugovore u Splitu nisu bile punoljetne, samo bi trebalo utvrditi koju je dob podrazumijevala ta punoljetnost. Prema Šibenskom statutu, primjerice, muške su osobe maloljetne do 16., a ženske do 14. godine života, dok su se prema Paškom statutu, maloljetnicima smatrale muške osobe do 15. godine i ženske osobe do 14. godine života. Usp. Luj Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996., str. 198-199. Slično je bilo i u Splitu. Naime, kako nas obavještava Splitski statut, maloljetnicima

Nažalost, danas nije moguće utvrditi točnu dob u kojoj su naučnici mogli započeti svoje obrazovanje jer ona u Splitu nije bila pravno regulirana, niti se, uostalom, u notarskim dokumentima uvijek i navodila. Naime, dob se naučnika spominje u samo 34 od 88 sačuvanih ugovora, dakle samo u 38,63 % slučajeva. Iz tih se dokumenata vidi da su dječaci stupali u službu u dobi između 10. i 16. godine, pri čemu je u sačuvanim ugovorima najviše četrnaestogodišnjaka, čak njih 13.²⁰ Također, dob koju je naučnik trebao dosegnuti da bi započeo naukovanje ne možemo povezati ni s nekom određenom strukom jer su primjerice, naučnici drvodjelaca na početku obrazovanja različite dobi upravo od 10 do 16 godina, dok su naučnici postolara na početku svoje obuke u dobi od 10 do 14 godina. Kod klesarskih je naučnika, pak, dob učenika zabilježena samo jedanput i to u slučaju jednog četrnaestogodišnjaka,²¹ što nipošto ne znači da se s izučavanjem klesarskog zanata nije moglo početi i ranije. U to je vrijeme u Šibeniku, primjerice, šegrt Radoje Vučinić iz Bosne započeo izučavanje klesarskog zanata kod Jurja Matejeva Dalmatinca sa samo 9 godina.²² Dakle, u kasnosrednjovjekovnom Splitu, kao uostalom i u drugim dalmatinskim komunama, nije postojala točno utvrđena dob u kojoj se mogao započeti izučavati neki zanat, nego je pri tome očito bila presudna osobna procjena roditelja/skrbnika i majstora o fizičkoj spremi i motoričkim sposobnostima dječaka. Pri tome valja imati na umu i da su neki roditelji svoju djecu davali na školovanje kod majstora kako bi im omogućili bolje životne uvjete, što je također moglo biti razlog da se što prije počne s izučavanjem obrta. Ipak, iz sačuvanih ugovora u kojima se navodi dob naučnika vidljivo je da ni jedan od dječaka nije mlađi od 10 godina, ali ni stariji od 16. Stoga upravo tu dob možemo prihvatiti kao uobičajenu životnu dob u kojoj se počinjalo s izučavanjem zanata.

Trajanje naukovanja

Za razliku od dobi stupanja u službu, u ugovorima o uzimanju obrtničkih naučnika uvijek je točno određeno trajanje šegrtova obrazovanja. Premda ni ono nije bilo pravno regulirano,²³ ipak se prema podacima iz sačuvanih ugovora o stupanju u

su se smatrale muške osobe mlađe od 14 godina i ženske osobe mlađe od 12 godina. Ipak, čini se da se dob između 12., tj. 14. i 25. godine života smatrala nekakvom uvjetnom punoljetnošću jer prema statutu osobama te dobi nije bilo dopušteno samostalno vođenje sudskih parnica. Jedino su muškarci od 18. godine mogli samostalno sklapati ugovore uz dodatnu prisegu na Sveto pismo (*Statut grada Splita*, str. 527). Zbog toga, primjerice, splitski notar Georgius de Casellis iz Treviza u ugovorima o uzimanju obrtničkih naučnika punoljetne osobe uvijek označava izričajem *homo sui iuris*, a maloljetnim učenicima uvijek navodi dob. Kako je među takvima bilo i osamnaestogodišnjaka (vidi npr. DAZ, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 198'), zaključujemo da mladići te dobi još nisu bili pravno potpuno punoljetni.

²⁰ Sedam je desetogodišnjaka, samo dva jedanaestogodišnjaka, po pet dvanaestogodišnjaka i trinaestogodišnjaka te dva šesnaestogodišnjaka.

²¹ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 296.

²² Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 263.

²³ Duljina izučavanja pojedinog obrta nije bila pravno regulirana ni u drugim dalmatinskim komunama. Jedino je u Dubrovniku bilo propisano da se u suknarstvu, obrtu koji je Republici donosio najve-

službu može utvrditi neka prosječna duljina školovanja obrtničkog naučnika. Split-ski su šegrtri, čini se, zanat izučavali između 3 i 8 godina, a samo se pomoćna radna snaga zapošljavala na kraće razdoblje, čini se uvijek na jednu ili dvije godine. Rokovi izučavanja pojedinih zanata, zabilježeni u navedenom notarskom svesku, prikazani su u sljedećoj tablici:

Vrsta obrta	Broj sklopljenih ugovora	Raspon roka službe (u godinama)	Duljina naukovanja po ugovoru (broj godina)											
			5	8	6	5	5	5						
brijači	6	5 - 8	5	8	6	5	5	5						
brodograditelji	4	3 - 5	4	3	5	5								
drvodjelci	10	5 - 7	6	6	5	5	5	5	6	5	7	5		
klesari	6	3 - 6	6	4	6	3	5	3						
kovači	5	4 - 7	5	4	7	5	4							
kožari	5	4 - 7 ²⁴	4	7	6	2	5							
krojači	4	2 - 6	6	2	5	5								
krznari	19	3 - 8	5	4	6	4	4	4	5	4	4	3		
			3	6	4	5	3	3	6	3	8			
podstrigači sukna	1	4	4											
postolari	19	3 - 7 ²⁵	5	5	5	7	4	3	5	5	5	6		
			3	4	5	3	4	10	3	4	5			
slikari	2	3 - 8	8	3										
zlatari	5	5 - 7	7	6	7	6	5							

Tablica 1. Duljina naučničke službe u Splitu prema strukama i broju sačuvanih ugovora o naukovanju u razdoblju 1443.-1449. godine

Dakle, iz priložene tablice vidimo da su razlike u duljini naukovanja primjetne među pojedinim obrtnim strukama, ali i unutar jedne vrste obrta. Split u tome nije bio iznimka jer izučavanje pojedinih obrta nije trajalo jednako ni u drugim srednjovjekovnim komunama, niti je duljina šegrtovanja u pojedinoj struci bila jednaka u svim gradovima. Primjerice, u kasnosrednjovjekovnoj Genovi, ili u Parizu, kovački

ću dobit pa je stoga i regulirala njegovo poslovanje, pomoćnici u struci stariji od 18 godina ne mogu zapošljavati ispod dvije godine, a da se pomoćnici mlađi od 18 godina ne mogu uzimati na rok ispod 4 godine. Vidi više u: Roller, *Dubrovački zanati*, str. 60.

²⁴ Iznimku čini jedan dvogodišnji ugovor. Poslodavac koji ga sklapa je Ankonitanac Benedikt Jurjev, a istovremeno uzima čak četvoricu naučnika: Jurja Cvitkovića, Ivana Tentokovića, Tomu Vukčića i Milanka Pribilovića. No, ovaj je ugovor netipičan po tome što majstor Benedikt, čini se, zapravo uzima sluge (*dictos famulos*) te se ujedno obvezuje da će ih poučavati svom zanatu (*artem suam calçolarie instruire*). Stoga se ovi famuli u jednu ruku mogu smatrati i naučnicima (DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 187'-188).

²⁵ Ovdje je izniman samo jedan ugovor od 21. veljače 1449. kojim splitski postolar Tvrtko uzima za naučnika Živka Računića i to na rok od čak 10 godina. Nažalost, notar nije zabilježio dob učenika pa duljinu obavljanja službe ne možemo povezati s dobi šegrta (DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 282).

je naučnik trebao proći 10 godina obuke da bi postao samostalnim majstorom.²⁶ Istodobno, da bi postao kovačem na Korčuli, šegrta je trebalo 4 godine naukovanja,²⁷ dok su šibenski šegrta kovački zanat izučavali nešto dulje, 4-5 godina.²⁸ U Dubrovniku je naukovanje kod kovača u 15. st. trajalo 6-8 godina.²⁹ Naučnici postolarskog obrta na Korčuli postajali su samostalni majstori nakon 6-8 godina naukovanja,³⁰ u Dubrovniku nakon 5-8 godina naukovanja,³¹ dok su se postolarski naučnici u Šibeniku prosječno školovali otprilike 4-6 godina.³² Usporedbe radi, u Firenzi se u to vrijeme postolarski zanat izučavao samo 3 godine.³³

Osim toga, podaci promatranog notarskog sveska pokazuju da čak ni isti obrtnici ne poučavaju uvijek jednako dugo sve svoje učenike. Primjerice, majstor Blaž, postolar iz Splita, u ožujku 1448. g. uzima šegrta na rok od 4 godine,³⁴ a nedugo potom, u kolovozu 1449. uzima još jednog naučnika, ovaj put na rok od 3 godine.³⁵ Splitski klesar Ivan Bražola 1449. g. u razmaku od samo 6 mjeseci uzima dva naučnika, jednog na rok od 6 godina,³⁶ a drugog, pak, na samo 3 godine.³⁷ Također, splitski brijač, majstor Damjan 1444. g. uzima dva naučnika, Martina Branislavića³⁸ i Jurja, sina Ljube i pokojnog Ugrina,³⁹ no Martina će poučavati 8 godina, a Jurja samo 6. Ovi podaci upućuju na zaključak da je na duljinu školovanja obrtničkih naučnika, uz njihovu dob, utjecala i osobna procjena majstora o fizičkim i intelektualnim sposobnostima dječaka.

No, je li zaista trebalo toliko vremena da se usvoje određene zanatske vještine ili su obrtnički majstori namjerno isključivali mlade ljude iz tržišne utakmice? Jesu li samostalni majstori zapravo željeli besplatnu, ili barem slabo plaćenu, radnu snagu? Nema sumnje, izučavanje je pojedinih zanata iziskivalo više vremena, ovisno o njihovoj složenosti i prirodi samog posla. Šegrta su, osim toga, prvo učili obavljati pripremne radove i održavati alat, a potom su stjecali znanja i vještine u izradi proizvoda, sve do one faze u kojoj im više nije trebala majstorova po-

²⁶ Epstein, *An Economic and Social History*, str. 116.

²⁷ Dokoza, *Dinamika otočnog prostora*, str. 120.

²⁸ Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 263.

²⁹ Roller, *Dubrovački zanati*, str. 94.

³⁰ Dokoza, *Dinamika otočnog prostora*, str. 120.

³¹ Roller, *Dubrovački zanati*, str. 149-150.

³² Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 263.

³³ Epstein, *An Economic and Social History*, str. 116.

³⁴ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 167'-168.

³⁵ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 15, fol. 332'-333.

³⁶ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 296.

³⁷ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 16, fol. 363.

³⁸ DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 138.

³⁹ DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 209'.

moć. Uz to, majstor je na šegrte također prenosio sva znanja o trgovini obrtničkim proizvodima, pa je većina naučnika vjerojatno morala svladati i osnove pisanja ili barem računanja. U nekim su europskim gradovima, primjerice, majstori učili šegrte i kako ispitati čistoću zlata ili srebra kojim se plaćalo.⁴⁰ No, kad govorimo o trajanju šegrtove službe, treba imati na umu da su u nekim komunama, primjerice u Dubrovniku, bratovštine obrtnika namjerno produljivale rok naučničke službe kako bi time spriječile brz porast broja novih majstora u gradu.⁴¹ Iz istog su razloga zabranjivale rad i stranim majstorima.⁴² Koliko se vidi iz sačuvane arhivske građe, u kasnosrednjovjekovnom Splitu pak bratovštine nisu imale većeg utjecaja na organizaciju zanatske proizvodnje, pa tako nisu propisivale ni duljinu obrtničkog naukovanja. No, ipak treba imati na umu da su obrtnički naučnici, osim što su stjecali znanja i vještine u određenom zanatu, bili dužni i služiti svom majstoru u kući i u radionici, tako da je samim majstorima zapravo odgovaralo ugovaranje službe na dulji rok. Tako možemo zaključiti da za određivanje roka službe u Splitu nije bila presudna zahtjevnost nekog zanata u tehnološkom smislu, nego je duljina službe splitskog naučnika ovisila isključivo o dogovoru majstora i roditelja/skrbnika dječaka koji je stupao u službu.

Međutim, službe su se splitskih naučnika ponekad prekidale i prije isteka ugovorenog roka. Naime, u notarskom svesku koji smo analizirali poništeno je čak 8 ugovora⁴³ (9,09%) prije njihova isteka, od toga 62,5% sporazumno i 37,5% voljom naučnika. Nažalost, notar ni u jednom slučaju ne bilježi točan razlog prekida ugovora, ali je iz zabilješki o tome tko prekida ugovor jasno da su uvjeti službe više odgovarali majstorima, nego naučnicima. Znakovito je pritom da je jedan od ugovora poništen već 5 mjeseci nakon što je sklopljen i to zbog razlika među strankama (*cassa et cancellata fuit perpetuo differentiam ortam inter partes predictas*).⁴⁴

Postojala je i mogućnost produljenja roka šegrtovanja, no u sačuvanim je dokumentima navedenog notarskog sveščića ostao zabilježen samo jedan takav slučaj. Naime, 13. prosinca 1449. klesar Andrija Nikolin ugovara šegrtovanje s naučnikom Marinom, sinom pokojnog Veselka, i to na rok od 3 godine.⁴⁵ Nekoliko mjeseci prije isteka ugovorenog roka, rečeni se Marin obvezuje na služenje majstoru Andriji

⁴⁰ Epstein, *An Economic and Social History*, str. 117.

⁴¹ Primjerice, dubrovačka je bratovština grebenara (grebanje vune postupak je "češljanja" sirove vune prije njezina tkanja) odredila, pod prijetnjom novčane globe, da se naučnici grebanja vune ne smiju uzimati na rok manji od dvije godine, a bratovština je krojača zabranjivala zapošljavanje šegrta stranaca na rok kraći od 6 godina. Vidi više u: Roller, *Dubrovački zanati*, str. 70, 73, 75-77.

⁴² Isto, str. 95.

⁴³ DAS, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 7, fol. 296, sveš. 8, fol. 368, sveš. 10, fol. 14'-15; k. 9, sv. 23, sveš. 10, fol. 48, sveš. 11, fol. 55', 83, sveš. 12, fol. 171', sveš. 16, fol. 376.

⁴⁴ DAS, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 7, fol. 296.

⁴⁵ DAS, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 16, fol. 384'-385.

još godinu dana nakon isteka prvotno ugovorene 3 godine. Dakle, odnos majstora i šegrta dobro je funkcionirao, a kako mladi naučnik još nije bio spreman na samostalno obavljanje klesarskog posla, ugovor o naukovanju produljen je za još godinu dana.

Naknade za rad obrtničkih naučnika

Neki su obrtnički majstori osim pokrića osnovnih životnih troškova svojih naučnika na kraju službe, uz radni alat, šegrtima isplaćivali i novčanu naknadu. U srednjem se vijeku, čini se, taj običaj razlikovao od mjesta do mjesta jer se, primjerice, u Zadru sredinom 15. st. gotovo uvijek na kraju službe naučniku isplaćivalo i nešto gotova novca.⁴⁶ No, u Splitu, čini se, nije bio takav običaj. Naime, samo se u 11 od ukupno 88 sačuvanih ugovora (12,5%), uz naznačene obveze uzdržavanja, naučnicima obećava i konkretna plaća za njihov posao. Primjerice, u siječnju 1446. g. klesar Marko Gruato, stanovnik Trogira, obvezuje se da će nakon isteka šestogodišnjeg ugovora svom naučniku Alegretu Radoeviću isplatiti 2 zlatna dukata,⁴⁷ dok se kožar Luka Ivanov u svibnju iste godine obvezao naučniku Beruciju Ivanoviću nakon isteka šestogodišnjeg ugovora isplatiti 6 zlatnih dukata.⁴⁸ Isto tako, ugovorom iz svibnja 1448. g. majstor Jakov iz Prata obećava da će naučniku Cvitku, sinu Radune Dobrosinove nakon isteka dvogodišnje službe isplatiti 20 libara (nešto više od 3 dukata) *pro suo salario*,⁴⁹ a slikar Antun iz Splita obvezao se ugovorom iz srpnja 1448. g. da će svom naučniku Radolfiju, sinu Franjinu, isplatiti 4 zlatna dukata poslije isteka osmogodišnje službe.⁵⁰ Koliko se može razabrati iz sačuvanih podataka, obećana je naknada varirala ovisno o duljini ugovora, no vjerojatno najviše o profitabilnosti djelatnosti, točnije o razini imovinskog stanja svakog majstora. Primjerice, majstor Vladislav Dragosalić, krznar iz Zadra, svojem naučniku Radivoju Utikoviću za trogodišnju službu isplaćuje samo 26 libara⁵¹ (nešto više od 4 dukata), dok u isto vrijeme slikar Antun Rastinović izdvaja i više nego dvostruko, čak 10 zlatnih dukata za samo tri godine službe svog naučnika Nikole, sina pokojnog Marina Ravankovića.⁵² Visine godišnjih naknada splitskih naučnika prema obrtničkim strukama prikazane su u sljedećoj tablici:

⁴⁶ Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 227.

⁴⁷ DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 8, fol. 374'.

⁴⁸ DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 9, fol. 416.

⁴⁹ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 188'.

⁵⁰ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 13, fol. 209'.

⁵¹ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 299.

⁵² DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 291.

Vrsta obrta	Broj ugovora	Iznos godišnje naknade po ugovoru (u dukatima) ⁵³		
klesari	2	0,3	1	
kožari	2	1	4,15-0,41	
krojači	3	1,6	0,6	0,5
krznari	1	1,4		
podstrigači sukna	1	1,5		
slikari	2	0,5	3,3	

Tablica 2. Iznos godišnjih naknada obrtničkim šegrtima prema ugovorima o naukovanju iz razdoblja 1443.-1449. godine

Kako vidimo, samo jedan ugovor o naukovanju kod majstora kožara sadržava veoma visoku naknadu, čak više od 4 dukata na godinu. Kako visina te naknade odstupa od ostalih, ovaj ugovor možemo smatrati iznimnim. On zaista i jest izniman jer njime već spomenuti Ankonitanac Benedikt Jurjev uzima istodobno četvoricu slugu (*dictos famulos*) koji su, čini se, istodobno i naučnici jer im majstor obećava da će ih *artem suam calçolarie instruire*.⁵⁴ No, novčane naknade ovih famula uvelike se razlikuju. Prema uvjetima ugovora, Juraj Cvitković na kraju službe treba dobiti čak 4,15 dukata za svaku godinu služenja, Toma Vukčić nešto više od polovice jednog dukata (4 libre) po godini služenja, a Ivan Tentoković pak manje od polovice dukata (2,5 libara) za svaku godinu služenja. No, za jednog od naučnika, Milanka Pribilovića, nije predviđena nikakva novčana naknada, nego mu majstor nakon isteka službe obećava samo odjeću. Zbog čega su naučnici/sluge pristali na različite naknade kad se obvezuju na obavljanje istih poslova, iz dostupnih podataka nije jasno, no nedvojbeno se radi o iznimnom ugovoru i po svemu različitom od uobičajene onodobne prakse.

Ako izuzmemo, dakle, taj ugovor, prosječna je visina godišnjih obrtničkih naknada u Splitu bila oko 1,17 dukata, ili oko 7,02 libara na godinu, što je visina naknade kakvu su u to vrijeme dobivali i naučnici u drugim dalmatinskim komunama.⁵⁵ No, nemojmo ovdje zaboraviti da gotovo 9 od 10 splitskih naučnika (87,5%), koji su stupili u službu u razdoblju 1443.-1449. g., nakon završenog naukovanja nije primilo nikakvu financijsku naknadu, odnosno tijekom službe radilo je samo za stan, hranu i odjeću te radni alat koji će dobiti na završetku naukovanja. Očito

⁵³ U jednoj ispravi od 14. veljače 1455. točno se navodi tečaj mletačkog dukata u odnosu na libre: *librarum sex, solidorum quatuor pro singulo ducato*, a isti tečaj donose i još dva dokumenta iz 1475. g. (DAZ, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 4, fol. 139'; k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 80'-81, 115). Dozvoljavajući manja odstupanja nekoliko godina ranije, a i zbog lakšeg računanja, ovdje smo tečaj dukata u odnosu na libre zaokružili na 1:6. Više o novčarskom sustavu srednjovjekovnih dalmatinskih komuna vidi u: Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni riječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 1-2, Zagreb 1956.; Isti, *Mjere hrvatskog primorja*, Rijeka 1971.

⁵⁴ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 187'-188.

⁵⁵ Godišnja je plaća obrtničkog naučnika u Zadru sredinom 15. st. iznosila od 4 do 8 libara, a šibenski je naučnik u klesarskom zanatu godišnje zarađivao jedan dukat (oko 6 libara). Vidi: Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 228; Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 265.

je, dakle, isplaćivanje novčane naknade ovisilo o dobroj volji i materijalnom stanju poslodavca, a njezina visina o postojećim običajima.

Broj obrtničkih naučnika kod jednog majstora

Obrtnički je majstor mogao imati više naučnika, a njihov je broj, ponajprije, ovisio o opsegu majstorova posla, ali i o njegovu financijskom stanju. Naime, uz vlastitu obitelj majstor je morao uzdržavati i svoje učenike što je u slučaju većeg broja naučnika moglo postati vrlo teško. Vjerojatno je zbog toga većina splitskih obrtnika, njih čak 68,99%, u razdoblju 1443.-1449. g. imala samo po jednog naučnika.⁵⁶ Ostatak obrtničkih majstora ima uglavnom po dva naučnika istovremeno, a samo zlatar Vuk i kovač Jakov imaju po 3 naučnika.⁵⁷ Iznimku čini jedino drvodjelac Antun Hmelic⁵⁸ koji istovremeno ima čak 4 naučnika i 2 pomoćna radnika. Očito je ovaj majstor imao razmjerno velika primanja jer čak i pripadnici graditeljske struke, koja po svojoj prirodi zahtijeva više pomoćne radne snage, istovremeno imaju samo jednog ili najviše dva šegrta. Naime, od ukupno 6 ugovora o uzimanju klesarskih naučnika samo dva majstora, Ivan Bražola i Andrija Nikolin, imaju po dva naučnika,⁵⁹ a klesari Marko Gruato i Antun iz Milana imaju samo po jednog.⁶⁰ Dok se na europskom zapadu broj naučnika kod jednog majstora obično regulirao statutima obrtničkih bratovština,⁶¹ u

⁵⁶ I u drugim je dalmatinskim komunama bilo uobičajeno da majstor ima po jednog naučnika, a samo iznimno više njih. Kako je vidljivo iz sačuvanih ugovora o naukovanju, zadarski su majstori, primjerice, sredinom 15. st. istovremeno uzimali samo po jednog ili najviše dvoje učenika, a ni jedan od zabilježenih majstora nije imao tri ili više naučnika istovremeno (Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 227). Međutim, u Dubrovniku je bilo i obrnutih slučajeva tako da je jedan naučnik mogao izučavati zanat kod dvojice majstora (Lučić, *Obrti i usluge*, str. 225). Međutim, u splitskim ugovorima o uzimanju obrtničkih naučnika nismo pronašli takvih slučajeva.

⁵⁷ DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 105', sveš. 4, fol. 187-187'; k. 9, sv. 23, sveš. 9, fol. 402 i DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 7, fol. 316; k. 8, sv. 23, sveš. 9, fol. 394-394', sveš. 31, fol. 241. Problem je, doduše, što ove obrtnike identificiramo samo po vlastitom imenu i zanimanju pa nije točno jasno radi li se u sva tri ugovora o istom poslodavcu. No, koliko se dade razabrati iz dostupnih podataka, čini se da je u razdoblju 1443.-1449. g. u Splitu postojao samo jedan zlatar Vuk i jedan kovač Jakov. Osim toga, možemo opravdano pretpostaviti da bi ih u protivnom, u vrijeme kad je upotreba prezimena ili barem patronima već uobičajena, notar pobliže identificirao.

⁵⁸ Drvodjelac Antun Hmelic veoma se često susreće u splitskoj arhivskoj građi. Čini se da je on, zapravo, najviše radio u graditeljskoj struci jer mu povjesničari umjetnosti pripisuju neke važne gradnje. Tako je, primjerice, Antun 1455. g. izradio pustinjački stan uz crkvu sv. Dominika, iznad sakristije i kapele sv. Katarine, a 1458. g. i novu crkvu sv. Križa izvan splitskih zidina. Vidi: Emil Hilje, Andrija Aleši i stambeno graditeljstvo u Splitu sredinom 15. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 29, Zagreb 2005., str. 52, bilj. 36. Osim graditeljskoj djelatnosti, Antun je, čini se, bio sklon i umjetničkom radu jer postoji podatak da je izdjeljao i neku sliku za splitsku crkvicu Gospe od Zvonika (DAZ, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 46). Vidi i: Emil Hilje, Dva popisa dobara splitskih slikara iz 15. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49, Zadar 2007., str. 296, bilj. 25. No, o ovom će splitskom drvodjelcu više govora biti na sljedećim stranicama.

⁵⁹ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 296, sveš. 16, fol. 363, sveš. 16, fol. 380'-381, 384'-385.

⁶⁰ DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 8, fol. 374'; k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 289.

⁶¹ Epstein, *An Economic and Social History*, str. 118.

kasnosrednjovjekovnom Splitu taj broj nije bio nikako pravno reguliran i on je, čini se, ovisio isključivo o subjektivnoj procjeni samog majstora o obujmu njegova posla, ali i mogućnostima uzdržavanja svojih učenika.

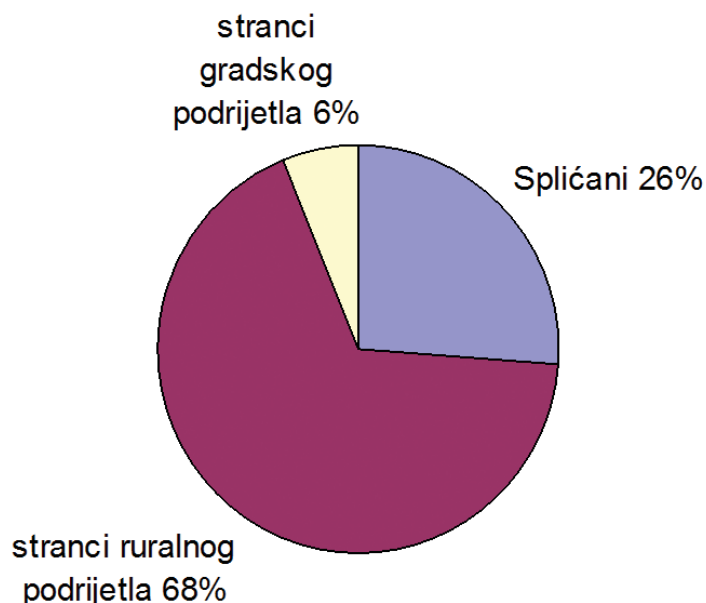
Podrijetlo obrtničkih naučnika

Podrijetlo splitskih naučnika ne možemo temeljito rekonstruirati ponajprije zbog toga što se u ugovorima o stupanju u službu ne navodi uvijek i njihovo podrijetlo. Naime, u sačuvanim se dokumentima podrijetlo šegrta navodi samo u 57,95% slučajeva tako da za gotovo polovicu obrtničkih naučnika, koji su ugovore o šegrtovanju sklopili u Splitu između 1443. i 1449. g., ne možemo utvrditi odakle dolaze. Osim toga, oni naučnici kojima je u izvorima navedeno podrijetlo nisu nužno morali biti došljaci prve generacije, nego su mogli biti i djeca došljaka ili čak i njihovi unuci. Ipak, već i to što notar posebno ističe njihovo podrijetlo svjedoči o tome da tada još nisu bili smatrani Splicićanima. Pogledajmo, dakle, strukturu obrtničkih naučnika koji su u izvorima pobliže označeni mjestom podrijetla:

Mjesto podrijetla	Broj šegrta poznatog podrijetla	Udio u strukturi šegrta poznatog podrijetla
de Spaletio	13	26 %
de Politio	5	10 %
de Bracia	3	6 %
de villa Prasce	3	6 %
de Bosna	2	4 %
de Cetina	2	4 %
de Cluina	2	4 %
de villa Cosice	2	4 %
de Imota	2	4 %
de Ragusio	2	4 %
de villa Rogosnica	2	4 %
de Almissio	1	4 %
de Clissa	1	4 %
de villa Crix	1	4 %
de Glamoč	1	2 %
de villa Goriča	1	2 %
de Lesina	1	2 %
de villa Perun	1	2 %
de villa Postrana	1	2 %
de Radobilia	1	2 %
de Smoglecač	1	2 %
de villa Sučurač	1	2 %
de villa Trus	1	2 %

Tablica 3. Podrijetlo obrtničkih naučnika prema podacima notarskih spisa iz razdoblja 1443.-1449. godine

Kako vidimo, većina je obrtničkih naučnika u kasnosrednjovjekovni Split stizala iz okolnih sela splitskog distrikta ili, pak, iz susjednih komuna.⁶² Koliko se može zaključiti iz uzorka naučnika koji su pobliže označeni mjestom podrijetla, među šegrtima je bilo samo 26% Splicićana, dok su došljaci činili čak 74% cjelokupne populacije obrtničkih naučnika. Među strancima su, pak, najbrojniji bili Poljićani (10%) i Braćani (6%) te došljaci iz bosanskog zaleđa (4%). Ruralno podrijetlo stranih naučnika zorno prikazuje sljedeći dijagram:

Dijagram 1. Podrijetlo splitskih obrtničkih naučnika prema notarskim spisima iz razdoblja 1443.-1449. godine

Kako vidimo, većina je obrtničkih naučnika u Splitu sredinom 15. st. bila ruralnog, distriktualnog podrijetla (68%). Roditelji su ih, odnosno skrbnici, dovodili na izučavanje zanata u komunalni centar ili bliže urbano mjesto gdje su imali više mogućnosti za ostvarivanje boljeg života. Osim toga, treba imati na umu i činjenicu da je obitelj naučnika njegovim odlaskom u službu imala jedna usta manje za prehraniti. U surovim je uvjetima hrvatskog srednjovjekovlja to moralo biti znatno olakšanje, kako za obitelj naučnika, tako i za njega samog. Iz sačuvanih dokumenata nije vidljivo koliko se naučnika nakon završetka službe kod obrtničkog majstora vraćalo u mjesta svojeg podrijetla i ondje počinjalo sa samostalnim radom, no s obzirom na manju razvijenost seoskog obrta,⁶³ pretpostavljamo da je veći dio došljaka ostajao u

⁶² I u drugim je dalmatinskim komunama veći dio obrtničkih naučnika bio distriktualnog ili stranog podrijetla. No, u otočnim su komunama, čini se, šegrti uglavnom bili domaći ljudi pa je oskudan priljev stanovništva na otoke i u ovom slučaju dolazio do izražaja (Dokoza, *Dinamika otočnog prostora*, str. 119).

⁶³ U historiografiji je već utvrđen boravak pojedinih obrtnika na selu, no radilo se tu samo o pojedincima. Iako se ne može osporiti da je u ruralnim područjima u srednjem vijeku postojala zanatska djelatnost, obrtnici ondje nisu činili zaseban društveni sloj, već su to bili pojedinci koji su se obrtom

Splitu. Ovdje su, nakon stjecanja naslova samostalnog majstora (*magister*), otvarali vlastite obrtničke radionice i trgovine ili su, pak, radili kao pomoćna radna snaga kod već poznatih splitskih obrtnika.

Odnos obrtničkih majstora i naučnika

Stupanjem u službu, obrtnički je naučnik, dakle, sve svoje vrijeme provodio uz majstora. Živio je u njegovoj kući i obavljao kućanske poslove, a zauzvrat je dobivao stan, hranu i odjeću te, naravno, pouku u zanatskom poslu. Pri tome se od majstora i naučnika očekivala obostrana briga u dobru i zlu, zdravlju i bolesti. No, kako je zapravo izgledao suživot obrtničkih učenika i učitelja? Je li funkcionirao poput simbioze ili je jedna strana nužno izvlačila više koristi? Je li se mladi naučnik s vremenom počeo smatrati dijelom majstorove obitelji ili je, pak, njihov odnos bio strogo poslovan? Je li, bez obzira na stupanj bliskosti, među njima postojalo obostrano povjerenje i poštivanje? Iako iz šturih podataka u ugovorima o naukovanju ne možemo opisati i emocionalni odnos majstora i naučnika, ipak možemo, na temelju nekih klauzula u pojedinim ugovorima, barem opisati moguće situacije iz njihova svakodnevnog života.

Naime, u nekim dalmatinskim komunama ugovori o naukovanju obrtničkih šegrta spominju posebne klauzule kojima se naučnicima zabranjuje da, primjerice, varaju i potkradaju majstore ili da bježe s posla, no nekim se klauzulama naučnici i posebno štite, pa se tako majstorima zabranjuje da svoje učenike tuku i ponižavaju te da ih tjeraju na rad noću, nedjeljom i blagdanom,⁶⁴ kada ni oni sami nisu radili.⁶⁵ Unošenje ovih zabrana u ugovore o naukovanju navodi nas na zaključak da je upravo takvo ponašanje bila moguća opasnost, ako ne i svakodnevna praksa u životu obrtničkih naučnika i majstora. Zlostavljanja i podcjenjivanja naučnika, čini se, nisu bila rijetkost, a zasigurno su se pojavljivala kao odgovor majstora na dječачke nepodopštine, lijenost i sitne prijevare.

No, bez obzira na šturost administrativnog jezika koji ne otkriva bit odnosa naučnika i majstora, ipak možemo pretpostaviti da se tijekom godina zajedničkog života među njima razvilo zajedništvo koje je nadilazilo odnos učenik – učitelj.⁶⁶

bavili za osobne potrebe. Vidi: Dokoza, *Dinamika otočnog prostora*, str. 112; Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 248.

⁶⁴ Usp. Lučić, *Obrti i usluge*, str. 223-225; Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 261; Dokoza, *Dinamika otočnog prostora*, str. 120.

⁶⁵ Naime, Splitski je statut zabranjivao rad u obrtničkim radionicama i trgovinama nedjeljom i blagdanima: ... *quod nullus civis uel forensis, qui habitat in ciuitate Spalati audeat uel presumat in diebus dominicis, in festo natiuitatis, festiuitatibus quatuor beate uirginis Marie et sanctorum XII apostolorum tenere apertas stationes merchatorum, calegarium, aut aliorum artificum, uel uendere aliquid, seu aliquam mercanciam aut aliquod laborerium artificiale facere...* (*Statut grada Splita*, str. 898).

⁶⁶ Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 263.

Već navedeni primjer naučnika Marina koji je produljio službu kod klesarskog majstora Andrije zasigurno ide u prilog toj tezi. Osim toga, u europskoj historiografiji nailazimo i na primjere uspostavljanja obiteljskih veza između naučnika i članova majstorove obitelji, primjerice, na ženidbe učenika majstorovom kćeri,⁶⁷ pa možemo pretpostaviti da je takvih slučajeva bilo i u hrvatskom srednjovjekovlju.

No, da bismo vjernije dočarali očinski odnos, kakav je jedan majstor mogao razviti prema svojem učeniku, navest ćemo primjer iz oporuke jednog splitskog obrtnika sredinom 15. stoljeća. Radi se, naime, o oporuci splitskog stanovnika i klesarskog majstora Stjepana, pokojnog Cvitana Cvitanića s otoka Brača iz 1454. godine.⁶⁸ U njoj pokojni Stjepan ostavlja svojem učeniku Mihovilu iz Cetine polovinu svog klesarskog alata (*reliquit Michaeli de Cetina, disipulo (!) suo ad presens, medietatem omnium ac singulorum instrumentorum suorum pertinentium ad artem lapidariam*). Međutim, pod uvjetom da naučnik Mihovil iduće tri godine nastavi živjeti u Stjepanovoj kući i pritom se brine za Stjepanovu suprugu Cvitu, učeniku će pripasti i polovina ostalih majstorovih dobara (*hac conditione si ditus (!) disipulus (!) steteut tribus annis post mortem sua cum Ciuita vxore sua tractando ac tenendo ... que habeat dictus disipulus (!) medietatem omnium suorum bonorum stabilium mobiliumque*). Dakle, majstor Stjepan na samrti povjerava brigu za svoju suprugu učeniku Mihovilu, obećavajući mu pritom da će biti bogato nagrađen. Ima li boljeg primjera koji potvrđuje kako je idiličan odnos majstora i šegrta mogao biti? Iako ne znamo točno koliko je dugo Mihovil boravio kod Stjepana prije sastavljanja ove oporuke, očito su učenik i učitelj razvili neku vrstu obiteljskog odnosa. Ipak, prijateljski su osjećaji, naravno, ovisili isključivo o individualnim osobinama majstora i šegrta, pa je njihov suživot, dakle, mogao biti i manje ugodan. Prisjetimo se ovdje već spomenutog krznara Marina Brajanovića i naučnika Radića iz Glamoča koji prekidaju ugovor o šegrtovanju samo nekoliko mjeseci nakon što su ga sklopili zbog *differentiam ortam inter partes predictas*.

Obrtnički pomoćnici

Osim dječaka-šegrta, pojedini su splitski obrtnici u službu uzimali i iskusnije radnike koji su u obrtničkim radionicama radili kao pomoćna radna snaga. U sačuvanim se ugovorima o uzimanju radne snage pomoćnici uvijek identificiraju obrtničkim zanimanjem, ali ne nose titulu *magister* pa ih po tome i razlikujemo od naučnika početnika. U razdoblju 1443.-1449. g. u Splitu su zabilježena 4 ugovora o uzimanju pomoćnih radnika: 14. prosinca 1444. splitski se krojač Luka zaposlio kod drugog krojača, majstora Jakova,⁶⁹ a 22. prosinca 1446. majstor Marko Skropčić uzima za pomoćnika postolara Pavla Pavlovog.⁷⁰ Nadalje, 26. lipnja 1448. drvodjelac

⁶⁷ Epstein, *An Economic and Social History*, str. 111-112.

⁶⁸ DAZ, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 235-236.

⁶⁹ DAZ, SSA, k. 8., sv. 23, sveš. 5, fol. 234.

⁷⁰ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 10, fol. 33'.

Antun Hmelić prima u službu Tomu Vukčića,⁷¹ a 24. studenoga 1449. uzima još jednog pomoćnika, također već iskusnog radnika, Radivoja Jurgenića.⁷² Radivoj je, inače, u naučničku službu prvi put stupio 29. siječnja 1448. i to kod majstora drvodjelca Marina Meljakovića.⁷³ Ugovor je sklopljen na 5 godina, no nije poništen pa nije jasno zbog čega Radivoj nakon nepune dvije godine napušta službu kod majstora Marina i zapošljava se kao pomoćnik spomenutog majstora Antuna. No, kako se majstor Antun u svom ugovoru o uzimanju pomoćne radne snage Radivoju opet obvezuje na poučavanje (*ad artem suam instruire*) i darovanje radnog alata nakon isteka službe (*dare utensilia artis*), možemo pretpostaviti da ga je prijašnji poslodavac majstor Marin otpustio zbog nekih problema, lijenosti, krađe ili nečeg sličnog. Možda je Radivoj i sâm raskinuo sklopljeni ugovor u želji da naučnički status što prije zamijeni pomoćničkim te, na koncu, ostvari i veću novčanu dobit. U svakom slučaju, nema sumnje da je Radivoj već pri sklapanju ugovora s majstorom Antunom bio iskusan radnik koji, doduše, još nema titulu *magister*, ali očito se smatra drvodjelmanom pa ga zato notar i označava nazivom *marangonus*. Kako bilo, usprkos svojoj kvalificiranosti, Radivoj je, očito, u službu kod majstora Antuna stupio radi usavršavanja, o čemu svjedoči klauzula kojom majstor Antun obećava da će ga poučavati svom zanatu. Ona se nalazi i u preostala tri ugovora o uzimanju radne snage pa zaključujemo da su obrtnički pomoćnici zapravo bili već kvalificirani radnici koji su tek nakon dodatnog usavršavanja mogli postati samostalnim majstorima. Stoga su stupali u službu kod već etabliranih obrtnika kako bi, uz dragocjeno iskustvo, skupili i nešto gotova novca za otvaranje vlastitih radionica i trgovina.

No, kad govorimo o naknadama za rad obrtničkih pomoćnika, treba naglasiti da iz sačuvanih ugovora nije potpuno jasno što se polovicom 15. st. u Splitu smatralo prikladnom naknadom za rad pomoćne radne snage. Primjerice, spomenuti Antun Hmelić pomoćniku Tomi Vukčiću tijekom službe pokriva osnovne životne troškove (*dare vitum expensas et hospitium*) te se obvezuje i da će mu na kraju dvogodišnje službe isplatiti 40 libara *pro suo salario*. Drugom, pak, svom pomoćniku, Radivoju Jurgeniću, majstor Antun tijekom dvogodišnje službe također osigurava osnovne životne uvjete, no nakon isteka ugovora obačava mu, umjesto novca, radni alat. Usporedbom naknade Tome Vukčića i Radivoja Jurgenića mogli bismo zaključiti da je drvodjelski alat sredinom 15. st. u Splitu vrijedio 40-ak libara, no u nedostatku drugih podataka kojima to možemo potkrijepiti, ovu tezu moramo uzeti s određenom zadržkom. I postolar Marko Skropčić svojem pomoćniku tijekom službe pokriva osnovne životne troškove, a nakon isteka službe obećava mu i alat. Međutim, spomenuti krojač Jakov svom pomoćniku daje samo godišnju plaću od 80 libara, bez plaćanja životnih troškova. To može značiti, primjerice, da je pomoćnik krojača

⁷¹ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 13, fol. 201'-202.

⁷² DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 16, fol. 376.

⁷³ DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 154'.

Jakova tada već bio oženjen te je živio s vlastitom obitelji, no potvrdu za ta nagađanja u arhivskoj građi nismo pronašli. Novčana je nagrada, očito, ovisila o drugim uvjetima u ugovoru, a ako je ona bila dostatna za pokriće životnih troškova, majstori nisu bili dužni pomoćnicima osiguravati još i stan, hranu i odjeću.

Zbog malog broja sačuvanih ugovora o uzimanju pomoćne radne snage, a samo u dva ugovora spominje se konkretna financijska naknada, ne možemo uspoređivati plaće splitskih pomoćnika i plaće splitskih šegрта sredinom 15. st. No, mali broj ugovora o uzimanju pomoćnika može značiti i da je pomoćna radna snaga u cjelini bila skupa pa su majstori znatno češće uzimali naučnike. Moguće je da se upravo zbog toga samo 4,34% sačuvanih ugovora o uzimanju radne snage odnosi na obrtničke pomoćnike, a ostatak se odnosi na obrtničke naučnike. Također, nedostatak podataka o plaćama obrtničkih pomoćnika onemogućuje i njihovu usporedbu s naknadama pomoćnika u istom razdoblju u drugim dalmatinskim komunama, iako se prema plaći pomoćnika Tome Vukčića čini da su se one poklapale. Naime, uz osiguranje osnovnih životnih troškova, Toma je na godinu zarađivao 20 libara. U isto je vrijeme, uz stan, hranu i odjeću, prosječni pomoćnik u Zadru zarađivao oko 15 libara u godini, a šibenski pomoćnik oko 25 libara.⁷⁴ Splitski se primjer, dakle, uklapa u računicu, ali s obzirom na to da se radi o izdvojenom slučaju, ne možemo ga uzeti kao pravilo.

Kako se vidi iz slučaja drvodjelca Antuna Hmelića, pojedini je obrtnik mogao zapošaljavati više pomoćnih radnika. Na njihov su broj, kao uostalom i na broj obrtničkih naučnika kod jednog majstora, utjecale vrsta obrta i tržišne zakonitosti. Kako su srednjovjekovni obrtnici radili uglavnom za lokalno tržište i nisu u većoj mjeri izvozili svoje proizvode,⁷⁵ vjerujemo da u većini obrtničkih struka nije bilo potrebe uzimati više pomoćnih radnika. Doduše, spomenuti krojač Jakov uz jednog pomoćnika istovremeno ima još dva naučnika,⁷⁶ a postolar Marko jednog,⁷⁷ no ovi su šegrti bili samo učenici, pa su, vjerujemo, pomoćnici zapravo obavljali veći dio posla. Dakle, uz pomoć jednog do dva šegрта i eventualno jednog pomoćnika prosječni je majstor mogao obavljati sav posao, a to pak svjedoči o suženom tržištu i malom opsegu obrtničke proizvodnje u srednjovjekovnom Splitu. Teško je, naime, zamisliti da bi obujam poslova navedenih krojača i postolara, koji rade isključivo za splitsko tržište, zahtijevao veći broj pomoćnih radnika. S druge strane, drvodjelac Antun uz već spomenuta dva pomoćnika u razdoblju 1445.-1449. g. ima još također već spomenuta, 4 naučnika.⁷⁸ Očito su poslovi drvodjelske struke, poput primjerice izgradnje neke drvene kuće ili njezina opremanja, zahtijevali više

⁷⁴ Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 230; Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 267.

⁷⁵ Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 165.

⁷⁶ Cvitka, sina Radune Dobrosinove i Marina, sina mesara Ivana (DAZ, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 188', sveš. 16, fol. 378'-379).

⁷⁷ Ivana, sina zvonara Ostoje (DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 101'-102).

⁷⁸ DAZ, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 242', sveš. 8, fol. 371-371'; k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 158', sveš. 14, fol. 276.

pomoćne radne snage. Broj je pomoćnih radnika i naučnika, dakle, u Splitu ovisio o složenosti pojedinog obrta, a tako je, uostalom, bilo i drugdje.⁷⁹

Zaključak

Položaj splitskih obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u ovom smo prilogu pokušali opisati na temelju ugovora o stupanju u naučničku službu što su ostali sačuvani u jednom notarskom svesku iz razdoblja 1443.-1449. godine. U sačuvanim su ugovorima točno precizirana prava i obveze obiju strana. Splitski su se naučnici, s jedne strane, obvezivali da će, osim usvajanja znanja i vještina u pojedinom obrtu, vjerno služiti svom majstoru i u ostalim poslovima. S druge strane, majstori su se obvezivali da će svoje naučnike uzdržavati, poučavati ih svom zanatu, a na kraju službe darovati im alat te ponekad i nešto gotova novca. Visina financijske naknade ovisila je o materijalnoj podlozi samog majstora.

Na temelju sačuvanih podataka pokušali smo pobliže utvrditi i druge uvjete službe splitskih naučnika. U prvom redu treba reći da su naučnici stupali u službu još kao dječaci. Dob u kojoj su mogli početi izučavati zanat nije bila pravno regulirana, a ovisila je isključivo o subjektivnoj procjeni majstora i roditelja/skrbnika o dječakovim sposobnostima da uspješno obavlja poslove u obrtničkoj radionici i u majstorovoj kući. Prema sačuvanim podacima, čini se da su splitski naučnici u službu kod majstora stupali između 10. i 16. godine života, pri čemu vrsta obrta nije nalagala određenu dob. Isto vrijedi i za duljinu naukovanja koja je, očito, ovisila isključivo o majstorovoj procjeni dječakovih fizičkih i intelektualnih sposobnosti. No, naučnička se služba u slučaju nezadovoljstva mogla prekinuti i prije isteka ugovora, a bilo je i primjera produljenja službe kod istog majstora kod kojeg je služba i započeta.

Podrijetlo obrtničkih naučnika, koji su ugovore o stupanju u službu sklopili u Splitu u razdoblju 1443.-1449. g., pokazuje da su naučnici uglavnom bili došljaci iz splitskog distrikta ili iz okolnih komuna. Tek je otprilike četvrtina naučnika dolazila iz grada Splita. Koliko se došljaka nakon završene službe vraćalo u rodna mjesta i ondje započinjalo sa samostalnim radom, nije moguće utvrditi na temelju sačuvane arhivske građe.

Jedan je majstor istovremeno mogao imati više naučnika, a njihov broj, čini se, također nije bio zakonski reguliran, nego je ovisio o prirodi posla, zakonitostima tržišta i financijskim mogućnostima majstora koji je sve svoje naučnike trebao uz-

⁷⁹ U Šibeniku je, primjerice, porast zapošljavanja pomoćne radne snage zabilježen u doba gradnje šibenske katedrale i to, naravno, u klesarskoj struci, a isto je bilo i u Dubrovniku kada se tijekom 15. st. javni prostor uređivao u kamenu. Osim u klesarskoj struci, u Dubrovniku je najviše pomoćnika radilo u tekstilnoj struci, posebice u proizvodnji vunениh sukana. Složenost je ovog obrta zahtijevala podjelu rada pa mnogi majstori, zbog nedostatka početnog kapitala, nisu bili u mogućnosti sami proizvoditi sukna, već su radili za plaću kod drugih majstora. Usp. Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, str. 266-267; Roller, *Dubrovački zanati*, str. 43, 123.

državati. Zbog toga je, čini se, većina splitskih obrtnika imala jednog ili dva naučnika, a iznimno tri ili više.

Osim naučnika, pojedini su majstori uzimali i pomoćnike, već kvalificirane radnike koji su u službu kod majstora stupali radi stjecanja iskustva i novca za pokretanje samostalnog posla. Koliko se iz sačuvanih podataka može zaključiti, pomoćna je radna snaga bila skuplja od naučničke pa su splitski obrtnici znatno češće zapošljavali šegrte nego pomoćnike. Veći se broj pomoćnih radnika zapošljavao samo u onim strukama u kojima je to iziskivala priroda posla i koje su donosile veću zaradu.

Iako šturi podaci srednjovjekovne administracije ne govore ništa o međusobnim odnosima majstora i naučnika, ovaj je rad ipak pokušao oslikati moguće situacije iz svakodnevnog života učitelja i učenika. Prema klauzulama nekih ugovora u kojima se zabranjuje zlostavljanje i ponižavanje naučnika, zaključujemo da odnos majstora i učenika nije uvijek bio idiličan. Međutim, na temelju oporuke jednog majstora, koji na samrti učeniku povjerava brigu za svoju suprugu, zaključili smo da je odnos majstora i šegrta u nekim slučajevima ipak mogao nadići odnos učitelja i učenika. S obzirom na to da su naučnici godinama živjeli u obitelji majstora moguće je da su majstori s vremenom razvijali očinske odnose prema svojim učenicima. Ipak, bilo je i primjera raskida ugovora o naukovanju zbog razlika među strankama pa zaključujemo da su se prijateljski odnosi razvijali isključivo na temelju individualnih osobina naučnika i majstora.

Tonija Andrić

The Position of the Craftsmen Apprentices and Auxiliary Labour Force in Split in the Mid-Fifteenth Century

Summary

The position of the craftsmen apprentices and auxiliary labour force in Split in the middle of the fifteenth century has been discussed on the basis of extant apprenticeship contracts from the period of 1443-1449. Namely, the Split apprentices had, on entering their apprenticeship, to make a commitment that they would, besides acquiring the knowledge and skills of particular crafts, faithfully serve their masters in all licit services, while their masters, in turn, were obliged to maintain their apprentices and teach them their craft, and at the end of service donate to them working tools and, occasionally, some ready money. Based on the extant records, the article tries to establish the age at which the boys could have started their training, their origin, and the number of apprentices per master craftsman, and finally tries to sketch out the emotional relationship between the apprentice and his master. Based on the extant contracts on hiring the auxiliary labour force, the article also tries to depict the position of that social group in mid-fifteenth-century Split.

Key words: crafts, apprentice, master, Split, the Middle Ages